

Kazimierz M. Słomczyński

Instytut Filozofii i Socjologii PAN

The Ohio State University

O NAUCZANIU PRZEDMIOTU „WIELKIE STRUKTURY SPOŁECZNE” DAWNIEJ I OBECNIE: ZAPROSZENIE DO DYSKUSJI*

Analiza programów nauczania socjologii daje asumpt do refleksji nad kształtem i perspektywami rozwoju dyscypliny. Artykuł przedstawia program z „socjologii wielkich struktur społecznych”, jaki obowiązywał studentów trzeciego roku socjologii w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1989–1990. Obecne programy z makrosocjologii dla studentów studiów licencjackich są skromniejsze zarówno pod względem przerabianego materiału, jak i ram czasowych, co w dużej mierze wynika z reformy studiów. Wszakże trzon makrosocjologii pozostaje ten sam, z naciskiem na mechanizmy powstawania i utrzymywania nierówności społecznych wewnątrz krajowych i międzykrajowych. Czy zajęcia z tego przedmiotu powinny koncentrować się raczej na substancywnej wiedzy („kto, co kiedy ustalił”), czy raczej na narzędziach prowadzących do osiągnięcia wiedzy („jakie są dane i co należy z nimi robić”)? Zachęcając do dyskusji na ten temat, w artykule przedstawiono argumenty za odejściem od dotychczasowej praktyki i potraktowanie ukształtowanego już kanonu uczenia „socjologii wielkich struktur społecznych” jako historycznej bazy, na której należy zbudować coś nowego – zajęcia zorientowane praktycznie.

Słowa kluczowe: wielkie struktury społeczne; makrosocjologia; kształcenie socjologów

Kazimierz M. Słomczyński

Institute of Philosophy and Sociology Polish Academy of Sciences

The Ohio State University

On Teaching “Macrosociology” in the Past and at Present: An Invitation to Discussion

Abstract

The analysis of the teaching programs in sociology is a springboard for the examination of the discipline’s current state and development perspectives. This paper presents the

Instytut Filozofii i Socjologii PAN, The Ohio State University – Sociology Dept., e-mail: slomczyński.1@osu.edu; ORCID 0000-0001-7704-0885. Źródło finansowania: Cross-National Studies: Interdisciplinary Research and Training Program (CONSIRT).

* W swej zasadniczej części artykuł ten wykorzystuje materiały z ubiegłego wieku, jakie powstały we współpracy autora z Grażyną Kacprowicz w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zarówno jej, jak i studentom, którzy uczestniczyli w prowadzonych przez nas zajęciach, należą się moje podziękowania, gdyż w trakcie tych zajęć wiele nauczyłem się z zakresu dydaktyki uniwersyteckiej. Artykuł ten powstał we współpracy z *Cross-national Studies: Interdisciplinary Research and Training Program* (CONSIRT, www.consirt.osu.edu) – programu Polskiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Stanowego Ohio (Columbus Ohio, USA).

syllabus of the course ‘Sociology of Social Structure – Macrosociology’ for undergraduate students of sociology at the Institute of Sociology, University of Warsaw, in academic year 1989–1990. When this syllabus is compared with current syllabi of macrosociology at selected universities in Poland it surfaces that there are fewer topics covered and fewer class-hours allocated to the course, mainly due to the general curriculum reforms in Poland. Yet, the core of this course remains the same as it used to be, with the focus on the mechanisms of raising and maintaining social inequality. The following question arises: Should the course focus on the established substantial knowledge (‘who found what and when’) or rather on the methods of creating new knowledge (‘what are the data sources and how to use them’). Inviting a discussion on this issue, the paper provides the arguments for practice-oriented course in macrosociology.

Key words: large social structures; macrosociology; teaching sociology

Wprowadzenie

Analizując proces dydaktyczny najlepszych uniwersytetów na świecie, łatwo dojść do wniosku, iż na pewnych kierunkach studiów mamy do czynienia z niezwykle podobieństwem programowym. Na poziomie studiów pierwszego stopnia, matematyka i fizyka jest niemal identycznie wykładana w Yale i Harvardzie, w Okfordzie, na Sorbonie, jak też na Uniwersytecie Warszawskim. Znaczne podobieństwa programowe istnieją również na niektórych kierunkach nauk społecznych i behavioralnych, przede wszystkim ekonomii i psychologii. Inaczej jest z socjologią. Obowiązujące przedmioty na socjologii różnią się między uczelniami, wprowadzając różnorodność podejść do tej dyscypliny jako całości. Wszakże mimo tej różnorodności, na każdym z czołowych uniwersytetów wykładane są przedmioty, które dają obraz makrosocjologii, w dużym stopniu identyfikowanej z socjologią wielkich struktur społecznych.

Owa zgodność programowa w odniesieniu do pewnego fragmentu socjologii została ukształtowana około sześćdziesiąt lat temu, a więc w czasach, gdy dyskusje na temat „jak uczyć” socjologii doprowadziły do konsensu, że w toku kształcenia na tym kierunku trzeba przekazywać względnie zestandaryzowaną wiedzę o makrospołecznym trzonie nauczanej dyscypliny. Wówczas – a więc w początkach lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku – zwykle realizowano to poprzez jeden przedmiot, na ogół dwusemestralny, który był różnie nazywany, ale treściowo odpowiadał socjologii wielkich struktur społecznych.

W Polsce, „wielkie struktury społeczne” wprowadzono do programów studiów socjologicznych w tym samym czasie co na uczelniach zachodnich, tj. z początkiem lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku (Kraśko 1996; Lutyński 1966, 1968). U nas odpowiadało to władzom zarządzającym wyższymi uczelniami, gdyż przedmiot ten można było przedstawiać jako realizujący założenia marksizmu. Wszakże kontrola polityczna – przynajmniej na czołowych

uczelniah w Polsce – była słaba i w ramach tego przedmiotu omawiano główne osiągnięcia socjologii światowej niezależnie od ich proveniencji ideologicznych (patrz Dyskusja 1986).

Sytuacja socjologii w tamtym okresie była szczególnie skomplikowana ze względu na polityczne uwarunkowania (Lutyński 1987), oczekiwania wobec tej nauki (Bucholc 2016), czy role społeczne, jakie socjologowie wówczas pełnili (Bielecka-Prus 2009). Wszakże „wzór socjologicznej edukacji [ukształtowany przed 1989 rokiem], bazujący na czytaniu zachodniej socjologii po polsku, z naciskiem na klasyków, niestety znanych tylko z krótkich tekstów, wraz z zakorzenieniem międzydyscyplinarności wiedzy socjologicznej, przetrwał do końca dwudziestego wieku” (Bucholc 2016: 51).

Zasadniczym celem tego artykułu jest rozpoczęcie dyskusji o tym, jak problematyka wielkich struktur jest i jak powinna być wykładana na wyższych uczelniach w Polsce. Aby tę dyskusję ukonkretnić, w artykule zaprezentowano materiały dotyczące stanu wyjściowego: nauczania przedmiotu „wielkie struktury społeczne” u progu transformacji systemowej, a ściślej: w końcu lat osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych na Uniwersytecie Warszawskim (UW). Autor tego artykułu – razem z Grażyną Kacprowicz – nauczał tego przedmiotu w uczelni, o której mówiło się, że jest kuźnią młodych kadr akademickich, a także wysoko wykwalifikowanego personelu instytucji rządowych i sektora prywatnego. W tamtym czasie socjologia wielkich struktur społecznych okrzepła: w prezentowanym tu wydaniu, jako nauczany przedmiot, pokrywała to, co było istotne w socjologii światowej.

Prezentacja dokumentów, dotyczących trzeciego roku studiów socjologicznych w roku akademickim 1989–1990, pozwala rozważyć, co w obecnych programach ostało się, co uległo eliminacji, a co doszło nowego. Jak przedstawia się korpus wiedzy o wielkich strukturach społecznych obecnie przekazywanej studentom socjologii na podobnym poziomie nauczania? W artykule wskazano, że w kilku przykładowo wybranych uniwersytetach kursy licencjackie, pokrywające w zasadzie tę samą makrospołeczną część socjologii co dawniej, oferowane są studentom drugiego roku. Z pewnego punktu widzenia obserwowana ciągłość może być oceniana pozytywnie, gdyż oddaje kumulatywny charakter dyscypliny. Jednakże z punktu widzenia procesu nauczania warto podjąć dyskusję, czy nie przekształcić sposobu nauczania tego przedmiotu. Zgłaszam pewne propozycje, które mogą stanowić zaczyn takiej dyskusji.

Socjologia wielkich struktur społecznych w latach przełomu

Jak uczono socjologii wielkich struktur społecznych w końcu lat osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych w naszych polskich warunkach?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, odwołuję się do własnych doświadczeń z prowadzenia wykładów i do ćwiczeń – prowadzonych przez Grażynę Kacprowicz – z tego przedmiotu w Instytucie Socjologii UW. Ten dwusemestralny przedmiot dla studentów trzeciego roku studiów obejmował wówczas 60 godzin wykładów i 60 godzin ćwiczeń. Przedstawiam tu *bez żadnych zmian* sylabus ukształtowany w latach 1987–1989 i wywieszony dla studentów przed Zakładem Socjologii Ogólnej IS UW na początku roku akademickiego 1989–1990. Oto sylabus:

Kazimierz M. Słomczyński i Grażyna Kacprowicz
Zakład Socjologii Ogólnej – Instytut Socjologii – Uniwersytet Warszawski
Socjologia Wielkich Struktur Społecznych
Rok akademicki 1989–1990. Wykłady

W pierwszym semestrze wykłady poświęcone są ogólnym problemom teoretycznym i ważnym ideom pojawiającym się w toku rozwoju socjologii wielkich struktur społecznych. W drugim semestrze nacisk położony jest na współczesne teorie średniego zasięgu i prezentację badań empirycznych dotyczących klas i warstw społecznych, a także ruchliwości zawodowej.

Ze względu na tematyczny podział zajęć na studiach socjologicznych podstawowe instytucje strukturotwórcze – rodzinne, edukacyjne, polityczne, ekonomiczne i religijne – nie są omawiane oddzielnie. Jednakże związek tych instytucji z problematyką klas i warstw społecznych jest rozważany zarówno w płaszczyźnie teoretycznej, jak i empirycznej.

Oto tematy i zarys treści wykładów:

Semestr I

1. Pojęcie struktury społecznej w teorii socjologicznej. (Własności systemu społecznego. Aparat pojęciowy ogólnej teorii systemów. Struktura, funkcjonowanie i rozwój jako cechy systemu społecznego. Wielkie i małe systemy społeczne. Granice systemów społecznych. Elementy systemów społecznych i powiązania między nimi. Zainteresowanie strukturą społeczną w historii myśli społecznej. Makrosocjologia i wielkie systemy społeczne. Problem analizy mikro-makro w ujęciu J. Colemana).

2. Dwa ujęcia struktury społecznej – dystrybutywne i relacyjne. (Podział dóbr w społeczeństwie jako podstawa społecznej stratyfikacji. Mechanizm podziału: normy i instytucje. Pojęcie i pomiar pozycji stratyfikacyjnej: od konstruktów do wskaźników. Kontrola zasobów jako podstawa struktury klasowej. Kto kogo kontroluje? – paradoksy wzajemnej kontroli. Kontrola w sensie ekonomicznym, politycznym i kulturowym. Pojęcie i wyróżnianie klas społecznych. Typologiczne i koncentryczne ujęcie klas społecznych. Własność jako dobro i jako relacja. Wzajemne związki między systemem stratyfikacji a systemem klasowym. Uwarunkowania nierówności społecznych i zależności klasowych).

3–4. Teoretyczne zagadnienia analizy struktury klasowej: od Marksa do współczesnych neomarksistów. (Marksowska i marksistowska teoria klas społecznych. Modele

biegunowe. Wyzysk i eksploatacja jako kategorie analizy klasowej. Siła robocza jako obiekt własności. Złożone modele struktury klasowej. Ujęcie marksistowskie i weberowskie: porównania. Dynamiczna analiza klas. Warunki bytu, świadomość i organizacja członków klas. Metafory w analizie klasowej. Pojęcie klasowości społeczeństwa. Bariery klasowe a granice między klasami. Uwarunkowania przynależności klasowej. Co i dlaczego podlega determinacji klasowej? – przegląd koncepcji. Hipoteza socjalizacyjna i hipoteza uogólnionego doświadczenia życiowego. Bowles i Gintis oraz inni neomarksści).

5. Analiza struktury klasowej w socjologii współczesnej. (Współczesne koncepcje klas społecznych formacji kapitalistycznej. Neomarksizm. Klasy społeczne w ujęciu Wrighta. Pojęcie sprzecznej lokacji klasowej. Schemat Goldthorpe’a, Eriksona i Portocarero. „Service classes”. Schemat Kohna i Schoolera. Własność i władza. Formacja socjalistyczna i „nowe” klasy. Rola klas politycznych w formacji socjalistycznej. Działalność. Inteligencja i intelektualności jako „klasy”. Koncepcje Konrada i Szelenyiego. Wielokryterialne ujęcia struktury klasowej we współczesnych społeczeństwach socjalistycznych. Przykłady analiz klas ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Bourdieu).

6. Funkcjonalna teoria stratyfikacji i jej krytyka. (Funkcjonalne wymogi społeczne. Teoria Davisa i Moore’a. Koncepcja i pomiar funkcjonalnej ważności ról społecznych. Czynniki motywacyjne w procesie obejmowania ról społecznych. „Nagrody” w klasycznej teorii funkcjonalnej. Teoria Parsonsa. Współczesne wersje funkcjonalnej teorii stratyfikacji. Krytyka teorii. Problemy operacjonalizacji twierdzeń).

7. Efektywność alokacyjna i efektywność dystrybucyjna a zagadnienia merytokracji. (Procesy optymalizacyjne w strukturach społecznych. Zależności między kwalifikacjami jednostek a złożonością ich pracy: efektywność alokacyjna. Zależności między złożonością pracy a wynagrodzeniem: efektywność dystrybucyjna. Klasyczne ujęcie merytokracji – Young. Wysiłek i inteligencja jednostki jako kryteria alokacji merytokratycznej. Merytokracja edukacyjna. Alokaacja merytokratyczna a alokacja losowa: własności statystyczne. System szkolny, rynek pracy a merytokracja. Przykłady empiryczne: jak daleko od merytokracji w Polsce, Stanach Zjednoczonych i Japonii?).

8–9. Podział pracy i zróżnicowanie zawodowe. Zawód jako zmienna socjologiczna. (Historyczne uwarunkowania podziału pracy. Wymiary treści pracy. Złożoność pracy, podleganie kontroli na stanowisku roboczym i rutynizacja pracy. Samosterowność w pracy. Dualny charakter zróżnicowania ról roboczych: zawód w kategoriach jakościowych – jako zmienna nominalna – i w kategoriach ilościowych – jako zmienna interwałowa. Klasyfikacje zawodów i ich własności. Skale zawodów według wymogów kwalifikacyjnych, treści pracy oraz nagród. Zróżnicowanie zawodowe i jego rola w strukturalizacji społeczeństwa. Korelaty zróżnicowania zawodowego. Grupy zawodowe a rozkład wykształcenia, stanowisk, dochodów i prestiżu).

10. Zagadnienia podziału racjonalnego i sprawiedliwego. (Koncepcja Boudona: racjonalne zachowania indywidualne i nieracjonalne efekty systemowe. Pierwotny i wtórny efekt stratyfikacji. Grupowe interesy i racjonalność zasad podziału.

Zasada „każdemu według pracy” a sprawiedliwość dystrybucyjna. Zasada Rawlesa i jej krytyka. Relacje między ekonomiczną efektywnością a potocznym poczuciem sprawiedliwości. Co ludzie potocznie uważają za sprawiedliwe? – przykłady badań nad preferowanymi dystrybucjami. Koszty bycia upośledzonym – socjologiczna teoria dyskryminacji).

11. Konfliktowe teorie struktury społecznej w kontekście organizacyjnym. (Źródła dominacji społecznej. Współzawodnictwo i kontrola. Zróżnicowanie wartości rynkowej kwalifikacji jako podstawa konfliktu. Procesy oligarchiczne w organizacjach. Typy i funkcje władzy. Metody analizy władzy. W jaki sposób władza prowadzi do osiągnięcia innych dóbr społecznych? Elitystyczne i pluralistyczne koncepcje dystrybucji władzy a klasy społeczne. Biurokracja jako czynnik kształtujący strukturę społeczną. Koncepcje Millsa, Arona, Domhoffa, Dahla i Keller. Marksści i neomarksści).

12. Sprzeczności strukturalne i interesy grupowe. (Koncepcje Dahrendorfa. Interesy jawne i ukryte. Interes obiektywny. Fałszywa świadomość interesu. Realizacja interesów indywidualnych i grupowych w świetle teorii gier. Subiektywna reprezentacja sytuacji konfliktu interesów. Interesy i ich sprzeczności w społeczeństwie socjalistycznym. Wieloetapowe planowanie i centralne zarządzanie gospodarką a kształtowanie się interesów grupowych. Teoretyczne problemy analizy struktury klasowej społeczeństwa socjalistycznego. Koncepcje interesów grupowych we współczesnej socjologii radzieckiej).

13–14. Porównanie funkcjonalnych i konfliktowych teorii struktury społecznej. (Podobieństwa i różnice dwóch perspektyw teoretycznych w koncepcji Van den Berghe. Przedmiotowe różnice teorii a ich siła eksplanacyjna. Typy społeczeństw a typy wyjaśnień nierówności społecznych. Model równowagi w teoriach funkcjonalnych a model dialektycznych zmian w teoriach konfliktowych. Źródła legitymizacji nierówności społecznych w dwóch perspektywach teoretycznych. Przemoc symboliczna i style życia. Spory terminologiczne i ich konsekwencje).

15. Kompleksowe teorie struktury społecznej – próby ujęć syntetycznych. (Czy teorie funkcjonalne i konfliktowe są sprzeczne? Dwa prawa dystrybucji dóbr w teorii Lenskiego. Ograniczenia zasięgu twierdzenia o władzy jako źródle nierównego podziału. Teorie wymiany jako teorie syntetyzujące. Formowanie się grup i interesów grupowych jako podstawa do walki o dobra. Rynek ekonomiczny i arena polityczna jako kategorie analityczne. Czy współczesne kompleksowe teorie struktury społecznej istotnie odbiegają od marksowskiej teorii klas społecznych? W stronę spójnego paradygmatu).

Semestr II

1. Kompleksowe teorie struktury społecznej a międzykrajowe analizy porównawcze. (Cechy wspólne teorii struktury społecznej, które strukturę tę ujmują poprzez stosunki społeczne i poprzez dystrybucję dóbr: Lenski, Giddens, Blau, Runciman, Treiman. Uwarunkowania makrostrukturalne systemu klasowego i systemu stratyfikacji. Rola neomarksizmu w rozwoju teorii kompleksowych. Weryfikacja teorii kompleksowych poprzez międzykrajowe analizy porównawcze).

2–3. Wstęp do socjologii ruchliwości społecznej: od Sorokina (1927) do Millera (1960). (Podstawowe definicje i rozróżnienia: ruchliwość przedmiotów, symboli i ludzi w przestrzeni społecznej. Teoria i empiria w pracy Sorokina. Wymiary ruchliwości osób w przestrzeni pozycji społecznych. Rola zróżnicowania społeczno-zawodowego w określaniu międzypokoleniowej ruchliwości społecznej. Teza Lipseta-Zetterberga o podobieństwie wzorów ruchliwości społecznej w krajach uprzemysłowionych. Substantywna i metodologiczna krytyka tezy Lipseta-Zetterberga. Prace Millera i ich znaczenie dla rozwoju badań nad ruchliwością społeczną).

4. Proces osiągania statusu społecznego: model Blaua-Duncana (1967) i jego modyfikacje.

(Podstawowe założenia modelu. Pomiar zmiennych w modelu i estymacja jego parametrów. Wyniki dla Stanów Zjednoczonych w 1962 i 1973. Badania porównawcze w Europie. Model dla Polski, 1978. Rozszerzenia modelu poprzez wprowadzanie nowych zmiennych wyjaśniających. Rola zmiennych psychologicznych – motywacji do osiągnięć i inteligencji. Rola zmiennych przypisanych. Krytyka modelu).

5. Ruchliwość międzypokoleniowa i wewnątrzpokoleniowa: modele Sorensena (1978) i ich modyfikacje.

(Ruchliwość międzypokoleniowa i wewnątrzpokoleniowa jako proces demograficzny. Trajektorie pozycji społeczno-zawodowych: opis formalny. Fazy osiągnięć społeczno-zawodowych. Wpływ wykształcenia na osiąganie pozycji zawodowej w funkcji czasu. Edukacja jako inwestycja. Zasady alokacji osób w strukturze zawodowej. Zagadnienia efektywności wykorzystywania jednostkowych nakładów związanych z pracą. Kariery indywidualne a optymalizacja zatrudnienia).

6. Czynniki strukturalne w procesie ruchliwości społecznej a ruchliwość cyrkulacyjna: hipoteza Feathermana-Jonesa-Hausera (1975).

(Dekompozycja tabel ruchliwości społecznej na trzy składowe: immobilnych, mobilnych strukturalnie i mobilnych cyrkulacyjnie. Zastosowania dekompozycji do procesów w skali mikro (np. zakład pracy) i makro (np. region kraju). Sformułowanie hipotezy Feathermana-Jonesa-Hausera (FJH) o podobieństwie wzorów ruchliwości cyrkulacyjnej w krajach rozwiniętych. Test hipotezy: Hauser i Grusky, 1984. Modyfikacje hipotezy FJH i nowe próby jej testowania. Znaczenie hipotezy FJH dla rozwoju międzykrajowych badań porównawczych).

7. Ruchliwość społeczna i struktura społeczna: wzajemne związki.

(Teoretyczne ujęcia roli ruchliwości w procesie strukturalizacji społecznej. Problemy interpretacji wymiarów ruchliwości zawodowej. Krytyka klasycznej interpretacji Blaua i Duncana. Odrębność kategorii rolniczych. Wymiar zróżnicowania kategorii nierolniczych. Mobilności w krajach uprzemysłowionych a struktura społeczna: przykłady analiz. Anglia, Francja, Węgry, Polska. Pozycja społeczna a ruchliwość zawodowa).

8. Otwartość struktury społecznej: ruchliwość społeczna, małżeństwa, kontakty towarzyskie.

(Pojęcie otwartości struktury społecznej. Przenikalność barier społecznych – koncepcja Svalastogi, 1965. Wskaźniki otwartości. Homogeniczność małżeństw. Przykłady analiz i badań. Homogeniczność małżeństw w Polsce, 1972. Pochodzenie społeczne współmałżonków, ich zawód i wykształcenie. Interferencja procesów demograficznych. Analizy porównawcze. Kontakty towarzyskie. Dane i ich interpretacja. Teoria Blaua. Otwartość struktury społecznej a rozwój społeczno-ekonomiczny).

9. Profile pozycji społecznej i rozbieżność czynników statusu.

(Wielowymiarowa koncepcja stratyfikacji i pojęcie profilu pozycji społecznej. Klasyfikacja sformułowanie problemu rozbieżności czynników statusu: Lenski, 1954. Rozbieżność czynników statusu a normy podziału. Rozbieżność czynników statusu w sensie psychologicznym: Malewski, 1962. Obiektywna rozbieżność między formalnym wykształceniem, pozycją zawodową i wynagrodzeniem za pracę we współczesnych krajach rozwiniętych. Przykłady z Polski. Wyjaśnienia niskiej korelacji między wykształceniem a dochodem. Psychologiczne konsekwencje rozbieżności czynników statusu. Ilustracyjne dane empiryczne).

10. Struktura społeczna a świadomość: tradycje teoretyczne i wyniki badań.

(Kontekst teoretyczny. Koncepcja klasowej grupy odniesienia. Koncepcja względnej deprivacji. Klasa społeczna jako podmiot świadomości wspólnych interesów. Klasa społeczna jako podmiot rewolucyjnej świadomości klasowej. Klasowa perspektywa poznawcza. Orientacje badawcze. Wizje porządku społecznego. Przykłady badań empirycznych i omówienie szczegółowych wyników. Tradycja studiów nad świadomością struktury społecznej w Polsce: Chałasiński, Hochfeld, Ossowski. Badania najnowsze).

11. Obrazy dystrybucji dóbr i preferowane zasady dystrybucyjnej sprawiedliwości.

(Obraz dystrybucji dóbr w ujęciu wielowymiarowym. Typy sprawiedliwości dystrybucyjnej. Wyniki badań w Polsce, 1979. Pojęcie sprawiedliwości „merytokratycznej”. Pojęcie sprawiedliwości socjalistycznej. Pojęcie sprawiedliwości absolutnej. Zasięg świadomości upośledzenia społecznego, solidarność grupowa, opozycja wobec uprzywilejowanych. Krystalizacja obrazu oponentów w dystrybucji dóbr. Zagadnienia egalitaryzmu. Egalitaryzm i jego odmiany w świetle badań w Polsce).

12. Struktura społeczna a styl życia.

(Elementy stylu życia. Klasowy charakter sposobu postrzegania świata i myślenia. Hipoteza Kohna-Schoolera, 1973. Treść pracy jako mechanizm wyjaśniający związek między pozycją w strukturze społecznej a systemami wartości. Przykłady badań: Stany Zjednoczone i Polska, 1974–78. Pojęcie kapitału kulturowego i jego międzypokoleniowa transmisja: Bourdieu, 1970. Rodzicielskie wartości wobec dzieci i ich wpływ na osiągnięcia dzieci. Przykłady badań).

13. Struktura społeczna a „żywiolowe” procesy ekonomiczne.

(Cechy sposobu konsumpcji w warunkach wzrostu i regresu ekonomicznego. Deorganizacja rynku konsumpcji i jej konsekwencje. Dynamika napiętości spożycia między społeczno-zawodowymi kategoriami gospodarstw domowych. Nowe pytania

badawcze dotyczące sposobów radzenia sobie z kryzysem: jak „oszukać” system? Kto pomaga komu? Zmiany w dążeniach i aspiracjach konsumpcyjnych. Dezorganizacja rynku pracy i jej skutki ekonomiczne i społeczne. Kontrolowalność gospodarki: między planowaniem centralnym a ustabilizowanym rynkiem).

14. Przemiany struktury społecznej w krajach kapitalistycznych i w Polsce.

(Analiza trendów: podstawowe pojęcia. Przemiany w strukturze klasowej i zawodowej we współczesnych krajach przemysłowych. Przykłady analiz. Profesjonalizacja i monopolizacja. Ruch związkowy i obrona praw pracowniczych a zmiany w strukturze zawodowej. Automatyzacja i komputeryzacja. Zmiany w strukturze zawodowej w Polsce. Prognozy i ich znaczenie dla praktyki życia ekonomicznego).

Po spisie wykładów zamieszczono następujący tekst:

Uwaga: Treść obecnych wykładów jest modyfikacją wykładów prowadzonych w latach 1987/88–1988/89 i w zasadzie nie wykracza poza trzy standardowe podręczniki socjologii klas i warstw społecznych: (a) M. M. Tumin, *Social Stratification: The Forms and Functions of Inequality* (second edition, 1985), (b) B. E. Vanfossen, *The Structure of Social Inequality* (1979), (c) J. Matras, *Social Inequality, Stratification, and Mobility* (1975 lub późniejsze wydanie). Uzupełnienie stanowią trzy zbiory tekstów: (a) R. Bendix i S. M. Lipset (red.) *Class, Status and Power* (II wydanie, 1966), (b) C. Heller (red.), *Structured Social Inequality* (1969 lub późniejsze wydanie), (c) E. O. Lauman, P.M. Siegel i R. W. Hodge (red.) *The Logic of Social Hierarchies* (1970). W wykładach wykorzystywane są następujące pozycje w języku polskim: H. Domański, *Rola klasyfikacji zawodów w analizie struktury społecznej* (1985), K. Janicka (red.), *Zróżnicowanie społeczne i jego percepcja* (1987), J. Koralewicz (red.), *Spółczesność polska przed kryzysem* (1987), S. Kozyr-Kowalski, *Klasy i stany. Max Weber a współczesne teorie stratyfikacji społecznej* (1979), S. Kozyr-Kowalski (red.), *Klasy i warstwy społeczne w socjologii niemarksistowskiej* (1979), B. Mach i W. Wesołowski, *Ruchliwość a teoria struktury społecznej* (1982), J. Malanowski, *Robotnicy polscy* (1981), S. Nowak (red.), *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej* (1989), M. Pohoski, *Ruchliwość społeczna w Polsce* (1984), T. Remer, *Niektóre aspekty psychologiczne struktury i ruchliwości społecznej* (1980), A. Sarapata, *Studia nad uwarstwieniem i ruchliwością społeczną w Polsce* (1965), Z. Sawiński, *Koncepcja alokacji merytokracyjnej* (1984), Z. Sawiński i H. Domański, *Wymiary struktury społecznej. Analiza porównawcza* (1986), J. Sikorska, *Społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie wzorów konsumpcji* (1979), K. M. Słomczyński, *Pozycja zawodowa i jej związki z wykształceniem* (1983), K. M. Słomczyński i W. Wesołowski (red.), *Struktura i ruchliwość społeczna* (1973), K. M. Słomczyński i W. Wesołowski (red.), *Zróżnicowanie społeczne w perspektywie porównawczej* (1981), K. M. Słomczyński i M. L. Kohn, *Sytuacja pracy i jej psychologiczne konsekwencje* (1988), W. Wesołowski, *Teoria, badania, praktyka* (1975), W. Wesołowski (red.), *Zróżnicowanie społeczne* (1970 lub 1974), E. Wnuk-Lipiński (red.), *Nierówności i upośledzenia w świadomości społecznej* (1987), W. Zaborowski, *Postrzeganie nierówności społecznych* (1988), K. Zagórski, *Rozwój, struktura i ruchliwość społeczna* (1978).

Oczywiście podany spis literatury do wykładów nie wyszczególnia wszystkich pozycji, które wykorzystywaliśmy w pracy dydaktycznej. Realizując program wymienialiśmy uwagi, jak „ustawić” poszczególne wykłady i co jeszcze z literatury uwzględnić. Uwagi te przybierały postać krótkich notatek, dla których poniższa jest dobrym przykładem:

Pojęcie struktury i jego zastosowania najlepiej wyłożyć w oparciu o pracę T. Sozańskiego, *O pojęciu struktury w socjologii i matematyce. Grafy jako modele całości społecznych*. S[tudia] S[ocjologiczne] 1986, 2: 111–134 (z tego tylko do strony 124). Ponieważ strukturę najlepiej traktować jako cechę systemu, warto omówić to zagadnienie w świetle ogólnej teorii systemów – według książek W. Sadowskiego, *Podstawy ogólnej teorii systemów* (W-wa, 1978) i O. Langego, *Całość i rozwój w świetle cybernetyki* (W-wa, 1962).

Szczególnie ważne były lektury na ćwiczenia. Do lektur tych sformułowaliśmy następującą uwagę wstępną, również wywieszoną na tablicy informacyjnej dla studentów:

Pozycje lektury na ćwiczenia zostały dobrane ze względu na swe walory dydaktyczne stawiania i rozwiązywania trudnych problemów socjologii wielkich struktur społecznych. Na liście znajdują się nieliczne pozycje klasyki historycznej – K. Marks i M. Weber – a także zachodniej „klasyki współczesnej” – R. Dahrendorf, T. Parsons i N. Smelser, K. Davis i W. Moore, L. Coser, M. Tumin, S. M. Lipset i R. Bendix. Ponieważ pozycje te zostały dobrane celowo tylko ze względu na ich walory dydaktyczne oraz dostępność w bibliotekach, ich zestaw nie odzwierciedla stanu światowej socjologii klas i warstw społecznych. Stan ten można poznać poprzez studiowanie tekstów podanych w opisie wykładów.

Lista lektur obejmuje prace następujących autorów polskich: W. Adamski, H. Białyżewski, M. Bednarski, L. Beskid, I. Białecki, Z. Bokszański, J. Chałasiński, D. Dobrowolska, H. Domański, J. Drążkiewicz, S. Ehrlich, B. Gałęski, L. Gilejko, J. Grzelak, J. Hochfeld, J. Hryniewicz, K. Janicka, A. Jasińska-Kania, A. Jawłowska, E. Jaźwińska-Motyłska, G. Kacprowicz, A. Kamiński, L. Kolarska, J. Koralewicz-Zębik, S. Kozyr-Kowalski, W. Kwaśniewicz, J. Lutyński, J. Małanowski, B. W. Mach, E. Mokrzycki, W. Morawski, Z. Morecka, J. Mucha, W. Narojek, L. Nowak, S. Nowak, S. Ossowski, A. Piotrowski, M. Pohoski, T. Remer, I. Reszke, J. Reykowski, P. Rybicki, A. Rychard, A. Sarapata, Z. Sawiński, J. Sikorska, K. M. Słomczyński, J. Staniszkis, J. Strzelecki, Z. Sufin, J. Szczepański, J. Szczupaczyński, P. Sztompka, A. Tyszka, A. Tudek, J. Wasilewski, W. Warzywoda-Kruszyńska, A. Wojciechowska, W. Wesołowski, J. J. Wiatr, S. Widerszpil, J. Witkowski, E. Wnuk-Lipiński, W. Zaborowski, K. Zagórski, L. Zienkowski, M. Ziółkowski, M. Żelazo¹.

¹. W oryginalnym dokumencie zostały podkreślone nazwiska tych socjologów, którzy w tamtym czasie szczególnie przyczynili się do rozwoju teorii i badań struktury społecznej w Polsce. Podkreślenia te zostały usunięte, z perspektywy dzisiejszej są mylące, gdyż osoby, które wówczas rozpoczynały karierę akademicką i nie były wyróżnione, dziś są słusznie kojarzone z rozwojem teorii i badań struktury społecznej w Polsce.

Pełna lista lektur podana jest w załączniku I.

Z perspektywy trzydziestu lat można dość zasadnie orzec, że wówczas realizowany przez nas program dydaktyczny z socjologii wielkich struktur zawierał wszystko – lub prawie wszystko – co w tym dziale socjologii było warte omówienia. Oczywiście istotne jest nie tylko to, czego uczono, ale i to, co studenci sobie z owego nauczania przyswoili. Każdy student był obowiązany zdać dwuczęściowy egzamin. Pełny zestaw pytań egzaminu pisemnego podany jest w Załączniku II. Część ustna była rozmową sprawdzającą, w jakim stopniu studenci potrafią operować wiedzą z zakresu wielkich struktur społecznych w dyskusji na temat konkretnych problemów społecznych. Z kontaktów ze studentami wiemy, iż przygotowanie do egzaminów zajmowało studentom kilka tygodni ciężkiej pracy.

Socjologia wielkich struktur społecznych obecnie

Rozwój studiów licencjackich spowodował istotne zmiany w sposobie nauczania wszystkich dyscyplin naukowych. Stało się więc oczywiste, że nauczanie socjologii na poziomie podstawowym wymaga znacznych reform. Wiele przedmiotów uległo eliminacji, a prawie wszystkie pozostałe – redukcji. Jednakże, jak zauważył Krzysztof Gorlach (2011):

Problematyka makrosocjologiczna od dawna należy do kanonu nauczania socjologii. Jej znaczenie zostało nawet ostatnio uwypuklone w trakcie wprowadzania reguł procesu bolońskiego do standardów nauczania akademickiego. W efekcie podziału nauczania na dwa poziomy – studiów licencjackich i uzupełniających magisterskich, zadbaneo wszak i o to, aby na każdym z nich znalazł się kurs poświęcony tej problematyce. (s. 193)

Socjologia wielkich struktur społecznych ostała się, ale w zmniejszonym wymiarze. W tabeli 1 podano przykłady, pod jakimi nazwami jest praktycznie nauczana, w jakiej formie i w jakim zakresie czasowym. Przykłady pochodzą ze stron internetowych instytutów socjologii kilku uniwersytetów.

Bez dokonania wnikliwej analizy nauczanych treści nie można zasadnie stwierdzić, iż zakres przerabianego materiału zmienił się w czasie ostatnich kilku lat. Na ogół w omawianym przedmiocie obecne jest odwołanie do tradycji Marksowskiej, Weberowskiej i Durkheimowskiej, z referencjami do ujęć postmarksowskich, postweberowskich i postdurkheimowskich. Prezentowane są też wątki debaty dotyczącej tezy o „śmierci klas”, zwykle w kontekście konieczności uwzględniania innych, tzn. nieklasowych zmiennych w analizach nierówności społecznych. Znaczną uwagę przywiązuje się do przemian makrostrukturalnych społeczeństwa polskiego oraz przekształceń globalnego systemu

społecznego. Ogólnie więc, trzon przedmiotu jest w zasadzie utrzymany, choć oczywiście z koniecznymi modyfikacjami wynikającymi zarówno z przyrostu wiedzy w ostatnich trzydziestu latach, jak i – co niezwykle ważne – z kondensacji materiału, która musiała nastąpić w wyniku ograniczenia czasu na tego rodzaju zajęcia.

Tabela 1. Tytuły zajęć z socjologii struktur społecznych lub pokrewnych dziedzin dla studentów II roku programu licencjanckiego w instytutach socjologii wybranych uniwersytetów w roku akademickim 2019/2020

Uniwersytet	Przedmiot	Forma zajęć i liczba godzin
Warszawski	Instytucje, procesy, systemy	Konwersatorium (30)
Jagielloński	Wielkie struktury społeczne	Konwersatorium (60)
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	Makrostruktury społeczne	Wykład (30) i ćwiczenia (30)
Wrocławski	Wielkie struktury i systemy społeczne	Wykład (20) i ćwiczenia (15)
Mikołaja Kopernika, Toruń	Struktura i ruchliwość społeczna*	Konwersatorium (30)
Śląski	Socjologia makrostruktur społecznych	Wykład (30) i ćwiczenia (30)
Opolski	Makrosocjologia	Wykład (30) i ćwiczenia (30)
Kardynała Stefana Wyszyńskiego	Struktury społeczne	Wykład (30) i ćwiczenia (30)
Zielonogórski	Makrostruktury społeczne	Wykład (30) i ćwiczenia (30)
w Białymstoku	Makrostruktury społeczne	Wykład (30) i ćwiczenia (30)

* Makrosocjologia oferowana na III rok

Oczywiście różnice między uniwersytetami w realizacji omawianego kursu są znaczne zarówno co do rozłożenia akcentów teoretycznych, jak i badań empirycznych, które są szczegółowo omawiane. Jest to normalne i zależy od preferencji prowadzących zajęcia. Jedni skupiają się na instytucjonalizmie, inni wybierają podejścia bliskie strukturalizmowi. Ponadto, w niektórych ośrodkach akademickich większy nacisk kładzie się na instytucje polityczne, w innych na ekonomiczne, a w jeszcze innych – na kulturowe. Pojawiają się też nowe wątki, jak „kryzys żywieniowy”, „ocieplenie klimatu” czy „grabież ziemi” – specyficzne dla danej uczelni.

W tabeli 2 (patrz s. 35) przedstawiono listy autorów lektur obowiązkowych z zakresu struktur społecznych lub innych zbliżonych dziedzin. Dobór ośrodków akademickich uwypukla różnice, jakich autorów studenci czytają na zajęcia

z przedmiotów, które z nazwy są wymienione w kolumnie 1. Różnice między ośrodkami dotyczą nie tylko „obciążenia lekturowego”. Dotyczą one również relacji między liczbą autorów krajowych i liczbą autorów zagranicznych. Ponadto, w przypadku autorów polskich nazwiska powtarzają się na listach różnych ośrodków znacznie częściej niż w przypadku autorów zagranicznych. Ogólnie, tabela 2 ujawnia znaczne zróżnicowanie treści przekazywanych w ramach tych samych, czy z natury rzeczy podobnych, przedmiotów. Jak dotąd nie wypracowano kanonu lektur dla socjologii struktur czy makrosocjologii².

Zaproszenie do dyskusji

Problem, który przedstawiam do dyskusji, należy rozpatrywać abstrahując od formy prowadzenia zajęć i czasu na nie przeznaczonego. Uwzględniając ten warunek trzeba stwierdzić, iż nauczanie „wielkich struktur społecznych” odbywa się obecnie w sposób zgodny z kanonem dawniej ukształtowanym, choć oczywiście podlegającym „modernizacji.” Naucza się głównie *substantywnej* wiedzy w tej dziedzinie. Jest jednak alternatywa, którą – moim zdaniem – należy poważnie rozważyć. Chodzi tu o uczenie nie tyle „kto co kiedy ustalili”, ale raczej *podejścia* do problemów makrosocjologii. Oczywiście taki kurs musi się opierać na pewnym zakresie *substantywnej* wiedzy, ale głównie chodzi w nim o przekazanie wiedzy, *jakimi danymi operuje socjolog* w badaniach tego typu, oraz *na czym polega analiza związków między zmiennymi z różnych poziomów systemów społecznych*.

Czy teraz warto spędzać czas na zajęciach, dyskutując różnice między podejściem Marksa, Webera czy Durkheima do nierówności społecznych, skoro student na swoim smartfonie uzyska kilka wersji odpowiedzi na to pytanie w ciągu kilku minut? W dawnych i obecnych programach jest dużo materiału o tym, „co kto kiedy ustalili”. Może dawniej miało to sens, ale czy ma teraz? Czy nie lepiej uczyć studentów (a) jak uzyskiwać informacje, które dla makrosocjologii są niezbędne lub wskazane, oraz (b) jak te informacje używać w praktyce?

Punkt (a) wymaga od instruktora, aby był w stanie nauczyć korzystania z zasobów internetowych, które dla wykładanego przedmiotu są istotne. Chodzi tu o zasoby nie tylko na temat „co kto kiedy ustalili”, ale – co może być trudniejsze – o zasoby dotyczące materiałów źródłowych produkowanych przez organizacje

² Jest też zrozumiałe, iż na poziomie kształcenia magisterskiego między ośrodkami akademickimi występują jeszcze większe różnice w treściach kursów dotyczących makrosocjologii niż na poziomie licencjackim. Różnice te biorą się częściowo stąd, iż na poziomie magisterskim oferowane są różne specjalności, które mają dość ograniczoną bazę wspólną. Ponadto, zwykle płynna jest część fakultatywna, a oczywiście tylko niektóre przedmioty w tej części mają związek z makrosocjologią.

rządowe i pozarządowe, a ważnych dla makrosocjologii. Przykładami takich materiałów źródłowych są dane produkowane przez ONZ i jego agendy, Bank Światowy, Komisję Europejską (dane charakteryzujące kraje), ale też dane produkowane przez międzynarodowe programy badań sondażowych, takie jak World Value Survey (WVS), International Social Survey Programme (ISSP) czy European Social Survey (ESS) (dane charakteryzujące indywidualia). Są też zbiory danych o instytucjach/organizacjach wewnątrz krajów – na przykład o partiach politycznych i ich charakterystykach (Manifesto Project) czy o *non-governmental organizations* (Worldwide NGO Directory).

W związku z punktem (b) powstają pytania: Jak dane istotne dla analiz rozwoju społecznego i nierówności społecznych można uzyskać i utrwalić? Które z tych danych mają szczególne znaczenie dla możliwych analiz? Jak takie analizy są wykonywane w praktyce? I nasuwają się bardziej szczegółowe pytania: Dlaczego Human Development Index (HDI) miara – wprowadzona na początku lat dziewięćdziesiątych, udoskonalana i szeroko stosowana obecnie – jest lepsza jako miara rozwoju społecznego niż tradycyjnie stosowane miary oparte na GDP? Jakie założenia spełnia index Giniego w kontekście całego zestawu miar nierówności społecznych, które są również obecne w statystykach międzynarodowych i którymi operuje współczesna metodologia? Dlaczego WVS, ISSP czy ESS są ważnymi zbiorami danych dla analiz makrosocjologicznych?

Oczywiście nie chodzi o to, aby na zajęciach z makrosocjologii realizowanych na różnych uczelniach odpowiadać na te właśnie pytania. Pytania te zostały przytoczone jedynie po to, aby przedstawić inną perspektywę prowadzenia zajęć. W tej perspektywie dane z zasobów internetowych, relewantne dla makrosocjologii, są w czasie zajęć przywołane i omówiane w taki sposób, aby studenci zrozumieli ich znaczenie. Uważam przy tym, że w tej perspektywie mieści się także przegląd dostępnych danych z poziomu krajowego: Które zbiory w Archiwum Danych Społecznych są ważne dla analizy nierówności społecznych w Polsce? Jak można wykorzystywać dane z Europejskiego Sondażu Społecznego używając przeglądarki na stronie Instytutu Filozofii i Socjologii PAN?

Intencja przedstawionej tu perspektywy jest taka, aby studenci aktywnie wykorzystywali dane ze statystyk międzynarodowych lub polskich badań we własnych analizach i przygotowaniu do egzaminu. Odpowiada to rekomendacjom współczesnej pedagogiki, kładących nacisk na uczenie się poprzez własne doświadczenia analityczno-badawcze (Lopatto 2006, 2010; Levenson 2010)³.

³ Uniwersytety w Polsce nie przejawiają szczególnego zainteresowania instytucjonalnymi inicjatywami włączania studentów pierwszych lat studiów do badań naukowych; żaden krajowy uniwersytet nie należy do Council of Undergraduate Research (www.cur.org), która to organizacja zajmuje się różnymi aspektami studenckich badań naukowych. Istnieją czasopisma,

Z metodologicznego punktu widzenia, nowa forma kursu wymaga od instruktora skupienia się nad najistotniejszą charakterystyką makrosocjologii: *wielopoziomowością analizy*. Trzeba przy tym podkreślić, że w metodologii nauk społecznych rozwój w dziedzinie analiz wielopoziomowych jest szczególnie znaczący. Przykładowa lista tych osiągnięć obejmuje:

- odrzucenie dychotomii micro-macro, szczególnie w wydaniu charakterystyki indywidualów versus charakterystyki krajów, i poważne zajęcie się poziomem mezo: wewnątrz krajowymi instytucjami/organizacjami;
- zrozumienie, iż zmienne kontekstowe w stosunku do jednostki wymagają wprowadzenia pojęcia „zagnieżdżenia”, gdyż indywiduala z tą samą wartością zmiennej kontekstowej są tak samo poddane jej oddziaływaniami;
- uświadomienie sobie komplikacji w analizach międzykrajowych, jakie wynikają z wprowadzenia czasu jako zmiennej niezależnej;
- wprowadzenie zasady, iż każde badanie, w którym w grę wchodzi różny systemy kulturowe wymaga dokładnych analiz funkcjonalnej ekwiwalentności używanych zmiennych;
- rozwijanie technik analizy systemu światowego jako jednego obiektu zmieniającego się w czasie ze względu na strukturę powiązań jego elementów.

Przykłady osiągnięć metodologii w zakresie analiz wielopoziomowych można mnożyć. Nie chodzi wszakże o to, by studenci drugiego roku zgłębiali metodologię makrosocjologii. Jednakże ukazanie na wybranych przykładach, jak rozwiązywano dobrze postawiony problem substancyjny z makrosocjologii może dać studentom wyobrażenie o używanych narzędziach badawczych i uczyć ich procesu dochodzenia do rozwiązań akceptowalnych w tej dziedzinie nauki.

Zakończenie

Potraktowanie ukształtowanego już kanonu uczenia „socjologii wielkich struktur społecznych” jako bazy historycznej, na której należy zbudować coś nowego – zajęcia zorientowane praktycznie – zapewne wzbudzi kontrowersje. Uważam jednak, że warto rozpocząć dyskusję w tej sprawie z różnych powodów.

Główny powód dotyczy koniecznej reorganizacji nauczania na wyższych uczelniach w związku z nową ustawą. Jak do tej pory, socjologowie w większości uniwersytetów zastosowali taktykę zachowawczą i w minimalnym stopniu wprowadzili – lub zamierzają wprowadzić – zmiany w programach nauczania.

kóre specjalizują się w publikacjach artykułów naukowych studentów pierwszych lat studiów (poziomu BA, licencjackiego) – np. „Inquires Journal”, „Journal of Undergraduate Research”, „Reinvention: An International Journal of Undergraduate Research”.

Wszakże reforma daje duże możliwości zmian programowych i daleko większej integracji przedmiotów na poszczególnych kierunkach. W szczególności należałoby rozpatrzyć możliwości synchronizacji nauczania metodologii prowadzenia badań i analizy danych z przedmiotami odpowiadającymi różnym dziedzinom socjologii. Według przedstawionej tu perspektywy nauczania makrosocjologii, podstawowa wiedza z zakresu analizy danych wydaje się niezbędna. Należałoby także rozważyć, w jakim stopniu nauczanie makrosocjologii ma istotne konsekwencje dla nauczania innych, związanych z nią przedmiotów. Niniejsza propozycja upraktycznia zajęcia z makrosocjologii w tym sensie, iż studenci są przygotowani do dyskusji na temat zmiennych socjologicznych, które są używane na różnorodnych zajęciach, od badań opinii publicznej, poprzez „społeczeństwo, państwo, naród” czy „sieci społeczne w życiu publicznym” do socjologii kultury.

W streszczeniu wszechstronnego raportu o stanie nauki podkreślono, że „skuteczne metody kształcenia ukierunkowywane na studenta są oparte w znacznym stopniu na rozwiązywaniu problemów lub realizacji projektów (*problem solving/project based learning*), co ma ścisły związek z koncepcją kształcenia opartego na badaniach (*research based education*).” (Górnjak 2015: 19; szerzej na temat nowych metod kształcenia patrz: Kraśniewski 2015). Propozycja zawarta w tym artykule wychodzi naprzeciw takim postulatam. Jest wiele interesujących innowacji w uczeniu o nierównościach społecznych, opartych na wprowadzaniu praktycznych zajęć (np. Brezina 1996, McCammon 1999), minibadań (np. Misra 1997), wspólnie rozwiązywanych problemów (np. Sernau 1995) czy dość prostych symulacji (np. Groves, Warren, Witschger 1996, Coghlan, Huggins 2004). Przez te techniki nauczania można skutecznie rozwijać wyobraźnię socjologiczną, o co słusznie dopomina się Janusz Mucha (2017). Jak zauważa, wyobraźnia ta „polega na łączeniu indywidualnych trosk z problemami zbiorowymi, dbaniu o możliwość rozwijania rozumu i wolności indywidualnych ludzi, wiązaniu analizy indywidualnych losów ludzkich ze strukturami społecznymi i dynamiką makrospołeczną” (Mucha 2017: 337).

Przegląd oferowanych przedmiotów wykładanych w polskich ośrodkach akademickich przez Internet we współpracy z ośrodkami zagranicznymi przekonuje, iż ta forma zajęć nie jest praktykowana w stopniu, w jakim mogłaby być biorąc pod uwagę dostępne środki techniczne. Zajęcia z zakresu nierówności społecznych nadają się do tego rodzaju zajęć, gdyż umożliwiają studentom wymanę doświadczeń nierówności społecznych w różnych krajach⁴.

⁴ Autor miał okazję testować uczenie przedmiotu “social stratification” jednocześnie w Columbus (The Ohio State University, Ohio, USA) i Beijing (Renmin University, Chiny) używając Internetu. Były to zajęcia prowadzone wraz z prof. Weidong Wangiem w 2011 roku w wyniku grantu *Gateway Interactive Course Module* przyznanego przez The Ohio State

Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku roku Anna Giza-Poleszczuk (1991) postawiła problem *Kogo i do czego kształcimy, czyli dylematy socjologii akademickiej*. Dwadzieścia lat później Krystyna Szafraniec (2011) zapytuje *Jak i po co kształcimy socjologów*. Zmieniające się warunki wymagają dyskusji nad różnymi aspektami nauczania socjologii: standardów zdobywanych kwalifikacji (Kulpińska 2003; Nowak 2011), tworzenia wiedzy użytecznej (Bartoszek 2017) i powiązania kształcenia z praktyką (Jacher 2010) czy wyrabiania umiejętności humanistycznych (Walczak-Duraj 2018). Trzeba też pamiętać, iż część zmian w kształceniu socjologów podąża za ogólnymi zmianami w szkolnictwie wyższym (Michałowska 2014; Wasilewski 2003; Siemiątkowska 2017). Te wszystkie aspekty stwarzają dogodny kontekst dyskusji nad nauczaniem makrosocjologii w szkołach wyższych.

Załącznik I.

Lektury na ćwiczenia z zakresu socjologii wielkich struktur społecznych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1989–1990

Lektury podzielone są na zasadnicze i dodatkowe. Znajomość lektur zasadniczych jest bezwzględnie wymagana na zajęcia poświęcone zagadnieniom, przy których zostały wymienione. Prowadzący ćwiczenia wyjaśnią, w jaki sposób należy korzystać z lektur dodatkowych. Skrót „fragm.” umieszczony przy danej pozycji dodatkowej oznacza, że wybór konkretnych części rekomendowanego dzieła powinien nastąpić w indywidualnym kontakcie z prowadzącymi ćwiczenia. Gwiazdką (*) oznaczono pozycje, które znajdują się także na listach lektur z innych przedmiotów; znajomość tych pozycji jest również konieczna, jak znajomość lektur zasadniczych.

Semestr I

1. Zagadnienia ładu społecznego. Pojęcie struktury społecznej.

- S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa (PWN) 1983, ss. 80–106 lub *Dzieła*, t. IV, Warszawa (1968), ss. 173–193 oraz *Dzieła*, t. V, Warszawa (PWN) 1968, ss. 7–33.
- P. Sztompka, *Struktura społeczna jako podstawowa kategoria analizy teoretycznej w marksizmie*. *Poznańskie Studia z Filozofii Nauki*, 1981, Nr 6 (Elementy socjologii dialektycznej), ss. 121–142.

University. Odbwały się w tym samym czasie (godz. 20:00–21:00 w Columbus i 8:00–9:00 w Beijing), aby studenci amerykańscy i chińscy mogli wymieniać swoje uwagi o przeczytanych lekturach i kierować pytania do prowadzących zajęcia. Ważna część zajęć polegała na tym, iż pary studentów amerykańskich i chińskich przygotowywały wspólne referaty porównując wybrany aspekt nierówności społecznych między obu krajami. Co było możliwe dziesięć lat temu w sprawnej dydaktycznej komunikacji Internetowej między uniwersytetem amerykańskim i chińskim, jest z pewnością możliwe między dowolnym uniwersytetem polskim i wybranym uniwersytetem zagranicznym w znacznej części świata.

Dodatkowo:

- P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*. Warszawa (PWN) 1979, ss. 184–209.
- A. Kamiński i J. Strzelecki, Kwestia rynku w koncepcji ładu społecznego Stanisława Ossowskiego, w *O społeczeństwie i teorii społecznej*, pod red. E. Morzyckiego, M. Ofierskiej i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1985, ss. 289–298.

2–3. Podstawy marksistowskiej teorii klas społecznych.

- J. Hochfeld, *Studia o marksowskiej teorii społeczeństwa*, Warszawa (PWN), 1963, ss. 149–236 lub *Marksizm, socjologia, socjalizm*, Warszawa (PWN), 1983, ss. 546–633.
- S. Kozyr-Kowalski, Siła robocza jako obiekt własności, *Studia Socjologiczne*, 1983, Nr 2, ss. 85–97.

Dodatkowo:

- L. Nowak, Marksistowski model struktury klasowej społeczeństwa kapitalistycznego. *Studia Socjologiczne* 1972, Nr. 2, ss. 5–45.
- S. Widerszpil, *Marksistowska teoria klas społecznych*, Warszawa (PWN), 1962, fragm.
- *K. Marks, Osiemnasty brummaire’a Ludwika Bonaparte, w K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 8, Warszawa (KiW), 1964 lub inne wyd., fragm.

4. Klasy, stany i partie w ujęciu weberowskim.

- S. Kozyr-Kowalski, *Klasy i stany. Max Weber a współczesne teorie stratyfikacji społecznej*, Warszawa (PWN) 1979, ss. 289–298.

Dodatkowo:

- *M. Weber, Klasy, stany, partie – podział władzy w obrębie wspólnoty, w *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego. Warszawa (PWN), 1975, ss. 415–429.

5–6. Funkcjonalna teoria stratyfikacji społecznej i jej krytyka.

- T. Parsons i N. Smelser, Funkcjonalne zróżnicowanie społeczeństwa. *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1975, ss. 219–241.
- W. Wesołowski, *Klasy, warstwy i władza*, Warszawa (PWN) 1977, ss. 129–156 lub rozdział III w innych wydaniach.
- M. Tumin, O niektórych zasadach uwarstwienia. Analiza krytyczna, w *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1975, ss. 477–485.
- M. Ziółkowski, Talcott Parsons: warstwy, klasy społeczne a wartości społeczeństwa, w *Klasy i warstwy społeczne w socjologii niemarksistowskiej*, pod red. S. Kozyra-Kowalskiego. Poznań (UAM), 1979, ss. 71–96.

Dodatkowo:

- *K. Davis i W. Moore, O niektórych zasadach uwarstwienia, w *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1975, ss. 464–476.

7. Konfliktowa teoria struktury społecznej.

- R. Dahrendorf, Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym, w *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1975, ss. 429–463.
- L. Coser, Społeczne funkcje konfliktu, w *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1975, ss. 199–203.

Dodatkowo:

- J. Mucha, *Konflikt i społeczeństwo. Z problematyki konfliktu społecznego we współczesnych teoriach zachodnich*. Warszawa (PWN) 1986, fragm.
- H. Białyszewski, Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych, Warszawa (PWN), 1983, fragm.
- A. Jasińska-Kania, *Osobowość, orientacje moralne i postawy polityczne*, Warszawa (Forum), 1986, ss. 173–194.
- J. Staniszkis, *Ontologia socjalizmu*, Warszawa (In Plus), 1989, fragm.

8. Sprzeczności strukturalne i interesy grupowe.

- W. Adamski, Aspiracje – interesy – konflikt, *Studia Socjologiczne*, 1985, Nr 2, ss. 21–40.
- J. Drązkiewicz, *Interesy a struktura społeczna*, Warszawa (PWN) 1982, ss. 138–175, 195–217.
- J. Grzelak, *Konflikt interesów. Analiza psychologiczna*. Warszawa (PWN) 1978, ss. 9–20, 350–389.

Dodatkowo:

- J. Mucha, Jak badać dynamikę i konflikt w społeczeństwie polskim, *Studia Socjologiczne* 1985, Nr 3–4, ss. 137–152.

9. Stosunki społeczne i struktura klasowa.

- J. Hryniewicz, Erika O. Wrighta teoria klas społecznych, *Studia Socjologiczne*, 1987, Nr. 2, ss. 47–69.
- J. Szczupaczyński, Klasa robotnicza w procesie przemian stosunków panowania klasowego formacji kapitalistycznej. *Kultura i Społeczeństwo*, 1984, Nr 1, ss. 37–54.

Dodatkowo:

- S. Widerszpil, Spór wokół pojęcia klasy robotniczej, w *Klasa robotnicza w społeczeństwie socjalistycznym*, pod red. A. Wajdy, Warszawa (KiW) 1989, ss. 28–54.

- B. Gałęski, *Studia nad społeczną strukturą wsi*, Wrocław (Oss.) 1973, ss. 123–137.

10–11. Teoretyczne i historyczne problemy analizy struktury klasowej społeczeństwa socjalistycznego.

- W. Wesołowski, *Klasy, warstwy i władza*, Warszawa (PWN) 1977, ss. 163–238 lub rozdział IV w innych wydaniach.
- S. Ehrlich, *Oblicza pluralizmów*, Warszawa (PWN) 1985, ss. 287–335.

Dodatkowo:

- J. Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*. Warszawa (PWN), 1958, fragm.
- J. Szczepański, *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*, Warszawa (IW CRZZ), 1973, fragm.
- J. J. Wiatr, Polityczne następstwa przemian struktury klasowej, *Nowe Drogi*, 1971, Nr 1, ss. 82–106.
- W. Kwaśniewicz, Socjologiczne badania nad makrostrukturą społeczną w Polsce Ludowej, *Studia Socjologiczne*, 1971, Nr 4, fragm.
- A. Tyszka, Badania nad strukturą społeczeństwa polskiego. Próba typologii stanowisk, w *O społeczeństwie i teorii społecznej*, pod red. E. Mokrzyckiego, M. Ofierskiej i J. Szackiego. Warszawa (PWN) 1985, ss. 352–363.

12–13. Zróżnicowanie społeczno-zawodowe i jego rola w strukturalizacji społeczeństwa.

- K. M. Słomczyński, *Zróżnicowanie społeczno-zawodowe i jego korelaty*. Wrocław (Oss.), 1972, ss. 9–25, 97–120, 182–194, 199–206
- H. Domański, *Rola klasyfikacji zawodów w analizie struktury społecznej*, Wrocław (Oss.) 1985, ss. 145–162, 166–167.
- K. M. Słomczyński i G. Kacprowicz, *Skale zawodów*. Warszawa (IFiS PAN) 1978, ss. 8–26, 89–99.

Dodatkowo:

- D. Dobrowolska, I. Białecki, I. Reszke, Zawody w strukturze społecznej, w *Kształt struktury społecznej*, pod red. W. Wesołowskiego. Wrocław (Oss.) 1978, ss. 233–265.
- Z. Sawiński i H. Domański, Hierarchie prestiżu zawodów w Polsce w latach 1958–1987, *Studia Socjologiczne*, 1989, Nr 1, ss. 267–290.

14. Podział dóbr i wartości.

- K. M. Słomczyński i W. Wesołowski, Zróżnicowanie społeczne: podstawowe wyniki, w *Zróżnicowanie społeczne*, pod red. W. Wesołowskiego, Wrocław (Oss.) 1970 lub 1974, ss. 93–144.
- Krystyna Janicka, Wybrane aspekty zmian w strukturze społecznej i jej percepcji w latach 1965–1980, *Kultura i Społeczeństwo*, 1983, Nr 4, ss. 263–278.

Dodatkowo:

- S. Nowak, Psychologiczne aspekty przemian struktury społecznej i ruchliwości społecznej, *Studia Socjologiczne*, 1966, Nr 2, ss. 21–63.
- J. Malanowski, *Polscy robotnicy*, Warszawa (KiW), 1981, fragm.
- 15. Zagadnienia podziału racjonalnego i sprawiedliwego.
- W. Wesołowski, Dwie wersje merytokratycznej sprawiedliwości, w *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*, pod red. S. Nowaka. Warszawa (PWN) 1984, ss. 83–112.
- L. Zienkowski, *Walka o podział dochodów*, Warszawa (GUS) 1986, ss. 5–19, 59–81.

Dodatkowo:

- Z. Morecka, *Społeczne aspekty gospodarowania*, Warszawa (PWE), 1981, fragm.

Semestr II

1–2. Problemy ruchliwości społecznej: zagadnienia wstępne

- S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość społeczna w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa (PWN) 1962, ss. 243–342.

Dodatkowo:

- W. Wesołowski i B. Mach, *Systemowe funkcje ruchliwości społecznej w Polsce*. Warszawa (IFiS PAN) 1986, ss. 58–81.
- B. W. Mach i W. Wesołowski, *Ruchliwość a teoria struktury społecznej*, Warszawa (PWN) 1982, ss. 104 – 142.
- A. Sarapata, *Studia nad uwarstwieniem i ruchliwością społeczną w Polsce*, Warszawa (KiW), 1965, fragm.

3. Ruchliwość społeczna: metodologia i dane ogólne.

- S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość społeczna w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa (PWN) 1962, ss. 33–109.

Dodatkowo:

- Z. Sawiński i H. Domański, *Wymiary struktury społecznej*. Wrocław (Oss.) 1986, ss. 8–34, 161–168.
- B. W. Mach i K. M. Słomczyński, Aktualne kierunki badań nad ruchliwością społeczną, *Studia Socjologiczne*, 1976, Nr 3, ss. 55–93.

4. Charakterystyka ruchliwości społecznej w Polsce.

- K. Zagórski, Główne tendencje ruchliwości społeczno-zawodowej w Polsce, w *Tendencje rozwoju społecznego*, Warszawa (GUS) 1962, ss. 201–215.
- M. Pohoski i B. W. Mach, Rozmiary i kierunki ruchliwości społecznej w latach 1972–1982, w I. Białecki i inni, *Przemiany ruchliwości społecznej w Polsce*, Warszawa (IFiS PAN) 1986, ss. 15–50.

Dodatkowo:

- H. Domański i J. Witkowski, *Struktura społeczno-zawodowa a ruchliwość społeczna i przestrzenna ludności w Polsce*, Warszawa (SGPiS) 1989, ss. 11–97.
- W. Narojek, *Społeczeństwo otwartej rekrutacji*. Wrocław (Oss.), 1980, fragm.

5–6. Proces osiągania statusu.

- M. Pohoski, Proces osiągnięć społeczno-zawodowych w Polsce, w *Tendencje rozwoju społecznego*, Warszawa (GUS) 1962, ss. 216–237, lub w *Metody analizy socjologicznej*, pod red. A. Sułka, Warszawa (UW), 1986, ss. 185–214.
- K. Janicka, Nierówności w procesie osiągania pozycji społecznej, *Kultura i Społeczeństwo*, 1987, Nr 2, ss. 97–120.
- J. Wasilewski, Uwarunkowania osiągnięć społecznych: przypadek regionalnego aparatu władzy, *Studia Socjologiczne*, 1987, Nr 2, ss. 97–120.

Dodatkowo:

- K. M. Słomczyński, *Pozycja zawodowa i jej związki z wykształceniem*, Warszawa (IFiS PAN) 1983, ss. 53–86.

7. Nierówności społeczne i rozbieżność czynników statusu.

- M. Pohoski, Ruchliwość społeczna a nierówności społeczne, *Kultura i Społeczeństwo*, 1983, Nr 4, ss. 135–145.
- K.M. Słomczyński, W. Wesołowski, Redukcja nierówności a rozbieżność czynników statusu, *Studia Socjologiczne*, 1975, Nr 1, ss. 35–46.

Dodatkowo:

- T. Remer, *Niektóre aspekty psychologiczne struktury i ruchliwości społecznej*, Wrocław (Oss.) 1980, ss. 108–136.
- I. Reszke, *Następstwa rozbieżności między poziomami zarobków i kwalifikacji*, Wrocław (Oss.) 1977, ss. 7–84.

8. Językowe korelaty zróżnicowania społecznego.

- Z. Bokszański, A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Socjologia języka*, Warszawa 1977, ss. 57–71, 94–105.
- A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa 1976, ss. 305–316, 338–342, 373–411.

Dodatkowo:

- A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa 1976, fragm.

9. Rodzina, warunki bytu i elementy stylu życia

- W. Warzywoda-Kruszyńska i A. Wojciechowska, Rodzina a zróżnicowanie społeczne. *Przegląd Socjologiczny*, 1986, nr. 1, ss. 103–119.
- A. Wojciechowska, J. Koralewicz-Zębik, J. Lutyński, M. Żelazo, Styl życia – problematyka teoretyczna i badawcza, *Studia Socjologiczne*, 1977, Nr 1, ss. 51–80.

Dodatkowo:

- E. Jaźwińska-Motyłska, Budżet czasu w ciągu życia, *Kultura i Społeczeństwo*, 1985, Nr 4, ss. 85–98.
- A. Jawłowska i E. Mokrzycki, Style życia a przemiany struktury społecznej. Propozycja typologii historyczno-socjologicznej, w: *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*, pod red. A. Sicińskiego. Warszawa (PWN), 1978, fragm.

10–11. Psychologiczne aspekty struktury społecznej.

- J. Reykowski, Społeczne zróżnicowanie a motywacja jednostki, *Studia Socjologiczne*, 1975, Nr 4, ss. 109–138.
- W. Zaborowski, *Postrzeganie społecznych nierówności*, Warszawa (PWN) 1988, ss. 15–37, 67–70, 117–133.
- J. Koralewicz-Zębik, Wartości rodzicielskie a stratyfikacja społeczna, *Studia Socjologiczne*, 1982, Nr 3–4, ss. 237–262.
- K. M. Słomczyński, G. Kacprowicz, Subiektywna ocena pozycji społecznej: jej pomiar i determinanty, *Kultura i Społeczeństwo*, 1985, Nr 4, ss. 49–65.

Dodatkowo:

- K. M. Słomczyński i M. L. Kohn, *Sytuacja pracy i jej psychologiczne konsekwencje*, Warszawa (Oss.) 1988, ss. 106–131.
- L. Gilejko, A. Tudek, *Rok 1982: robotnicy – związki zawodowe*, Warszawa (IW ZZ), 1988, fragm.

12–13. Zmiany ekonomiczne a struktura społeczna.

- M. Bednarski, Gospodarka „drugiego obiegu” a kryzys lat 80-tych, w *Rzeczywistość polska i sposoby radzenia sobie z nią*, pod red. M. Marody i A. Sułka, Warszawa (IS UW) 1987, ss. 225–233.
- J. Sikorska, Wpływ regresu warunków konsumpcji na społeczne zróżnicowanie jej wzorów, w *Warunki i sposób życia społeczeństwa polskiego w sytuacji regresu*, pod red. L. Beskid. Warszawa (IFiS PAN) 1987, ss. 83–130.

Dodatkowo:

- L. Beskid, Ekonomiczny i społeczny wymiar przemian warunków życia w latach 1980–1985, w *Warunki i sposób życia – zachowania przystosowawcze w kryzysie*, pod red. L. Beskid. Warszawa (IFiS PAN) 1989, ss. 19–58.
- Z. Sufin, Współzależność między warunkami bytu i sposobem życia, w *Warunki i sposób życia – zachowania przystosowawcze w kryzysie*, pod red. L. Beskid. Warszawa (IFiS PAN) 1989, ss. 59–92.
- L. Kolarska i A. Rychard, Wpływ organizacji przemysłowych na strukturę społeczeństwa socjalistycznego, *Studia Socjologiczne*, 1980, Nr 2, ss. 155–172.
- W. Morawski, Reforma gospodarcza w Polsce, *Studia Socjologiczne*, 1984, Nr 2, fragm.

14–15. Praktyka badań nad strukturą społeczną.

– K. M. Słomczyński, I. Białecki, H. Domański, K. Janicka, B. W. Mach, Z. Sawiński, J. Sikorska, W. Zaborowski, *Struktura społeczna: schemat teoretyczny i warsztat badawczy*. Warszawa (IFiS PAN) 1989. Rozdziały I – IV.

Dodatkowo:

– *Nierówności i upośledzenia w świadomości społecznej. Raport z badania: Nierówności społeczne – poczucie więzi – wiara w siebie*, pod red. E. Wnuka-Lipińskiego. Warszawa (IFiS PAN) 1987. Rozdział I: Teoretyczny kontekst projektu badawczego (Jadwiga Koralewicz i B. W. Mach), Rozdział II: Charakterystyka przebadanych populacji (Edmund Wnuk-Lipiński) oraz Aneks.

Załącznik II

Wykaz zadań egzaminów pisemnych z socjologii wielkich struktur społecznych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 1986–1989

Treść zadań przytoczono verbatim z egzemplarzy egzaminacyjnych, dodając – o ile zachodzi taka potrzeba – wyjaśnienia w nawiasach kwadratowych. Zadania ze wszystkich egzaminów – zasadniczych i poprawkowych – zostały ułożone w kolejności odpowiadającej przerabianemu materiałowi w latach akademickich 1986–1987, 1987–1988 i 1988–1989. W sumie zadań jest 57, przy czym na dany egzamin wybierano około 30, co oznacza, że wiele zadań pokrywało się z egzaminu na egzamin. Trzeba przy tym wyjaśnić, iż na każdym egzaminie wybrane zadania różniły się stopniem trudności ich rozwiązania, co w całościowej ocenie starano się skrupulatnie uwzględnić. Jednakże dokument ten pomija zagadnienia ważenia przedstawionych zadań.

W przypadku, gdy sformułowania tych samych zadań różniły się między egzaminami, podajemy wersję z ostatniej edycji; gdy w grę wchodzi zadania ekwiwalentne, zaznaczamy to w komentarzach.

Pominęliśmy tabele i wykresy i inne rozwiązania graficzne ułatwiające odpowiedzi.

Zestaw zadań jest kompletny dla okresu 1986–1989.

1. We współczesnej socjologii, strukturę społeczną ujmuje się zarówno w kategoriach klasowych (poprzez analizę stosunków społecznych), jak i w kategoriach stratyfikacyjnych (poprzez analizę rozkładu dóbr społecznych). Wymień – przykładowo – dwa kryteria zróżnicowania społecznego, które mogą być ujmowane zarówno w kategoriach klasowych, jak i stratyfikacyjnych. Uzasadnij dualną naturę obu wybranych kryteriów.
2. Według S. Ossowskiego o systemie klasowym danego społeczeństwa należy orzekać na podstawie pewnych specyficznych kryteriów. Jakie to kryteria?
3. Na czym polega panowanie klasowe? Podaj definicję panowania klasowego. [*Alternatywnie*: Na czym polega klasowe panowanie ekonomiczne? Podaj definicję

panowania ekonomicznego wskazując na zasoby nad którymi sprawowana jest kontrola. – *W jeszcze innej wersji pytano o panowanie polityczne*].

4. Wyjaśnij, na czym polegają różnice w ujęciu klas ekonomicznych w dwóch teoriach: Marksa i Webera. [*W innej wersji: Przedstaw najważniejsze podobieństwa i najważniejsze różnice między Marksowską a Weberowską definicją klasy w sensie ekonomicznym*].
5. Wyjaśnij różnicę między panowaniem a rządzeniem.
6. Podaj kryteria panowania kulturowego i wymień odpowiednie klasy kulturowe.
7. Jaka jest różnica między klasami kulturowymi w sensie współczesnych klasowych teorii społeczeństwa a stanami w sensie teorii Weberowskiej.
8. Wymień najważniejsze pary przeciwstawnych założeń, które charakteryzują funkcjonalne i konfliktowe teorie struktur społecznych.
9. R. Dahrendorf wyjaśnia mechanizm uzewnętrzniania się konfliktu klasowego w krajach kapitalistycznych. Przedstaw ten mechanizm.
10. W funkcjonalnej teorii stratyfikacji Davisa i Moora sformułowane jest twierdzenie o równowadze między „nakładami” i nagrodami. Co stanowi nakłady, a co – nagrody?
11. Jakie są kryteria funkcjonalnej ważności ról społecznych?
12. Przedstaw zasadnicze punkty krytyki funkcjonalnej teorii stratyfikacji podane przez M. Tumina.
13. Jakie założenia dotyczące natury człowieka zawarte w funkcjonalnej teorii stratyfikacji krytykuje W. Wesolowski.
14. Niektóre teorie struktury społecznej uwzględniają aspekty konfliktowe i funkcjonalne dystrybucji dóbr. Jakie to teorie i jakie są ich ogólne założenia.
15. Przytocz prawa dystrybucji dóbr sformułowane przez G. Lenskiego.
16. Jakie czynniki modyfikują działanie drugiego prawa dystrybucji dóbr – prawa sformułowanego przez G. Lenskiego?
17. Analizując międzypokoleniową zmianę pozycji zawodowej, R. Boudon wprowadził rozróżnienie między pierwotnym a wtórnym efektem stratyfikacji. Zdefiniuj oba te pojęcia.
18. Dwa następne pytania dotyczą źródeł koncepcji merytokratycznych:
 - A. Kto do języka socjologii wprowadził pojęcie merytokracji?
 - B. W jaki sposób zostały określone zasługi, tzn. merit?
19. Podaj definicję ścisłej merytokracji edukacyjnej.
20. Co oznacza pojęcie efektywności dystrybucyjnej?
21. Wyjaśnij, jak pojęcie efektywności dystrybucyjnej ma się do pojęcia merytokracji.
22. W tabeli wpisz liczby, które spełniają kryteria alokacji merytokratycznej. [Podano tabelę z pięcioma wartościami wykształcenia i pięcioma wartościami zarobków z pustymi polami z wyjątkiem wartości „ogółem”].

23. J. Drażkiewicz wyjaśniając funkcjonowanie struktury społeczeństwa socjalistycznego posługuje się pojęciem interesu.
- Co w tym ujęciu stanowi istotę interesu?
 - W jakim sensie interesy są czynnikiem konstytuującym strukturę społeczną?
 - Jaka jest rola planowania społeczno-gospodarczego w procesie uzgadniania interesów?
24. Na podstawie artykułu L. Kolarskiej i A. Rycharda opisz wpływ organizacji przemysłowych na strukturę społeczeństwa socjalistycznego. Jakie zmienne autorzy ci proponują używać w analizie?
25. Wymień kryteria wyróżniania klas społecznych w społeczeństwie kapitalistycznym według teorii E.O. Wrighta. Jakie klasy społeczne w tej teorii występują?
26. Wyjaśnij pojęcie sprzecznej lokacji w strukturze społecznej.
27. Podaj przykłady sprzecznej lokacji w strukturze społecznej, które można zasadnie uwzględnić w analizie klas społecznych w warunkach polskich.
28. Czy znasz jakiś inny [niż E. O Wrighta] schemat podziałów klasowych oparty o teorie neomarskistowskie? Jeśli tak – jaki? Wymień występujące w tym schemacie klasy społeczne?
29. W jakim sensie [na gruncie noemarksizmu] można mówić o klasach społecznych we współczesnych społeczeństwach realnego socjalizmu?
30. Jakie klasy społeczne we współczesnym społeczeństwie polskim proponuje wyróżniać W. Adamski? Wymień te klasy.
31. P. Sorokin uważany jest za ojca socjologii ruchliwości społecznej.
- Kiedy zostało wydane jego dzieło na temat ruchliwości społecznej i jaki miało tytuł?
 - Jakie rozróżnienia w zakresie ruchliwości społecznej zostały w tym dziele wprowadzone?
32. W jaki sposób S. Lipset i R. Bendix uzasadniają tezę o podobieństwie wzorów ruchliwości społecznej w rozwiniętych krajach przemysłowych?
33. Przypomnij sobie model społeczeństwa zamkniętego i model społeczeństwa otwartego. Podaj kryteria służące do konstrukcji tych modeli oraz opisz warunki, jakie – według tych kryteriów – każdy z tych modeli spełnia.
34. Podaj definicję ruchliwości strukturalnej i przedstaw tabelę 3x3 zawierającą tylko taki rodzaj ruchliwości.
35. Podaj definicję ruchliwości cyrkulacyjnej i przedstaw tabelę 3x3 zawierającą tylko taki rodzaj ruchliwości.
36. Na podstawie tabeli wypełnionej w odpowiedzi na pytanie 35 oblicz, jaka jest różnica między (a) ilością osób, które według podanych przez ciebie liczb nie zmieniły pozycji (tzn. wykazują statusową stabilność) oraz (b) ilością osób, które dla wyliczonych przez ciebie wartości „ogółem” nie zmieniłyby pozycji (tzn. wykazywały statusową stabilność), gdyby między statusem początkowym i statusem osiągniętym istniałaby całkowita statystyczna niezależność. Jak zinterpretować ten wynik?

37. Następane pytania dotyczą hipotezy Feathermana-Jonesa-Hausera.
- Co głosi ta hipoteza?
 - Jakie wyniki testów przemawiają za tą hipotezą, a jakie – przeciw tej hipotezie?
38. Przedstaw graficznie model Blaua i Duncana procesu osiągnięć pozycji zawodowej w Stanach Zjednoczonych. Wprowadź oznaczenia literowe zmiennych i za pomocą grubszych strzałek przedstaw mocniejsze oddziaływania między nimi, a za pomocą cieńszych strzałek – słabsze oddziaływania.
39. Gdzie do modelu Blaua i Duncana należałoby wprowadzić nową zmienną: inteligencję (IQ) mierzoną w wieku ukończenia szkoły podstawowej. Wprowadź tę zmienną na rysunku w zadaniu 27 i linią przerywaną zaznacz zakładane związki przyczynowe, w które ta zmienna może wchodzić.
40. Jakie zmienne należy wprowadzić do modelu procesu osiągnięć pozycji zawodowej w Polsce? Uzasadnij wybór tych zmiennych. [*W innej wersji pytano tylko o zmienne askryptywne*]
41. Narysuj typową trajektorię pozycji zawodowej, w której przyrost pozycji następuje na początku kariery, potem okres stabilizacji i w końcu kariery – lekki spadek pozycji. W punktach zmian zaznacz oddziaływanie zmiennych, które mogą je powodować.
42. Jakie aspekty pracy są uwzględniane w konstrukcji ogólnego (zbiorczego) indeksu złożoności pracy.
43. Co oznacza pojęcie segmentacji rynku pracy. Przedstaw mechanizm oddziaływania segmentacji rynku pracy na proces osiągnięć społeczno-zawodowych.
44. W. Wesołowski sformułował hipotezę, że w społeczeństwach socjalistycznych zawód jest lepszym wskaźnikiem pozycji społecznej niż w społeczeństwach kapitalistycznych. Jaka jest argumentacja tego autora?
45. We współczesnych badaniach nad strukturą społeczną przyjmuje się, że pozycja społeczna jest zjawiskiem wielowymiarowym inferowanym z różnych obserwowalnych wskaźników. Przedstaw graficzny przykładowy model pomiaru pozycji społecznej.
46. Obiektywna rozbieżność czynników statusu wyrażana jest jako (nieliniowa) funkcja różnicy między wartościami tych zmiennych, które definiują status. Przedstaw, jakie mogą być pozytywne, a jakie negatywne skutki rozbieżności czynników statusu dla jednostki i dla systemu społecznego jako całości. [*W innej wersji: Obiektywna rozbieżność czynników statusu wyrażana jest jako (nieliniowa) funkcja różnicy między wartościami tych zmiennych, które definiują status. Jakie muszą zachodzić warunki, aby u osobnika o silnej rozbieżności czynników statusu wystąpiły negatywne skutki psychologiczne – np. w postaci stresu?*]
47. [Wyobraź sobie] zmienną pośredniczącą (A) między rozbieżnością czynników statusu (R) a stresem (Z). Sformułuj dowolne twierdzenie, w którym wystąpią te trzy zmienne: R, Z i A, gdzie A jest zmienną pośredniczącą.
48. M. Kohn i C. Schooler rozpatrywali związek między – z jednej strony – różnie definiowanym położeniem jednostki w strukturze społecznej a – z drugiej strony – różnymi zmiennymi psychologicznymi.

- A. Jak było określane położenie jednostki w strukturze społecznej?
B. O jakie zmienne psychologiczne chodzi? Podaj dwa przykłady?
C. Jakie zmienne pośredniczące były wprowadzane do analiz?
49. Jakież znasz metody badania subiektywnej oceny pozycji społecznej? Wymień te metody i krótko opisz ich własności.
50. Przedstaw graficznie wielowskaźnikowy model pomiaru subiektywnej oceny pozycji społecznej zaproponowany w artykule K. M. Słomczyńskiego i G. Kacprowicz. Ekspozycja powinna zawierać nazwy inferowanych wymiarów subiektywnej oceny pozycji społecznej i nazwy empirycznych wskaźników (kryteria, według których respondenci dokonywali oceny).
51. Przypomnij sobie wyniki badań prowadzonych w Łodzi w latach 1965–1980, zawarte w artykułach W. Wesołowskiego, K.M. Słomczyńskiego i K. Janickiej. Przedstaw ogólną hierarchię grup społeczno-zawodowych dla połowy lat 1960-tych i wymień kryteria według których utworzono tę hierarchię. Czy w okresie 15 lat w hierarchii tej zaszły jakieś istotne zmiany – jeśli tak, to jakie?
52. Wróć jeszcze do badań łódzkich [W innej wersji: Przypomnij sobie wyniki badań prowadzonych w Łodzi w latach 1965–1980, zawarte w artykule K. Janickiej].
a. Jakie wymiary poczucia konfliktowości społeczeństwa w tych badaniach ustalano?
b. W jakich wymiarach zwiększyło się poczucie konfliktowości społeczeństwa w 1980 roku w porównaniu z okresami poprzednimi?
53. Analizując ruchliwość społeczną w Polsce w 1972 roku, M. Pohoski posługuje się pojęciem względnej równości szans. Wyjaśnij sens tego pojęcia i podaj przykład jego zastosowania.
54. Przedstaw (na podstawie artykułu M. Pohoskiego i B. W. Macha) zmiany w ruchliwości społecznej mężczyzn i kobiet w 1982 w porównaniu z 1972.
55. Badania z lat 1980-tych w Polsce wykazują zróżnicowaną wagę wielu czynników objaśniających nierówności płacowe. Zaznacz znakiem X te czynniki, które najsilniej wpływają na wysokość wynagrodzenia, a znakiem O – te czynniki, które w ogóle do tej pory nie były w badaniach brane pod uwagę. [Lista czynników: wykształcenie, charakter pracy, staż pracy, stan zdrowia, wielkość przedsiębiorstwa, wynik testu inteligencji, wiek, płeć, dział gospodarki, wielkość miejscowości zakładu pracy?].
56. Opisz próbę empirycznej weryfikacji hipotezy B. Bernsteina podaną przez A. Piotrowskiego i M. Ziółkowskiego. Czy hipoteza ta wymaga modyfikacji w warunkach polskich?
57. W. Zaborowski opracowując dane dotyczące postrzegania nierówności społecznych wyróżnił trzy rodzaje schematów struktury klasowej.
A. Jakie to rodzaje schematów?
B. Jakie relacje międzyklasowe każdy z tych rodzajów uwzględnia?

Bibliografia

- Bartoszek, Adam. 2017. Socjologia jako wiedza społecznie użyteczna – wrażliwość, wyobraźnia czy gra akademickich statusów? W: J. Wyleżalek, red. *Społeczne funkcje uniwersytetu w czasach dynamicznych zmian*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 181–98.
- Bielecka-Prus, Joanna. 2009. Społeczne role socjologów w PRL. *Przegląd Socjologiczny*, 58, 2: 71–103.
- Brezina, Timothy. 1996. Teaching Inequality: A Simple Counterfactual Exercise. *Teaching Sociology*, 24: 218–24.
- Bucholc, Marta. 2016. *Sociology in Poland. To Be Continued?* London: Palgrave.
- Coghlan, Catherine, Denise W. Huggins 2004. “That’s not fair!”: A Simulation Exercise in Social Stratification and Structural Inequality. *Teaching Sociology*, 32: 177–87.
- Dyskusja [Andrzej Kwilecki, Władysław Kwaśniewicz, Witold Morawski, Piotr Sztompka, Paweł Łączkowski, Andrzej Borucki, Władysław Jacher, Andrzej Przystalski, Egeniusz Kośmicki, Renata Suchocka, Wojciech Janik, Marian Malikowski, Daniel Markowski, Franciszek Krzykała]. 1986. Dyskusja nad nauczaniem socjologii w Polsce. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 48, 3: 249–317.
- Giza-Poleszczuk, Anna. 1991. Kogo i do czego kształcimy, czyli dylematy socjologii akademickiej. *Studia Socjologiczne* 3–4, 123–124: 218–27.
- Gorlach, Krzysztof. 2011. Tam, gdzie rodzi się społeczeństwo. *Studia Socjologiczne*, 2, 201: 193–214.
- Górniak, Jarosław red. 2015. *Diagnoza szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r. Część III*. Warszawa: FRP i KRASP.
- Groves, Julian M., Charles Warren, Jerome Witschger. 1996. Reversal of Fortune: A Simulation Game for Teaching Inequality in the Classroom. *Teaching Sociology*, 24: 364–71.
- Levenson, Cathy W. 2010. *Enhancing Undergraduate Research in the Arts and the Humanities*. *Peer Review*, 12, 2: 23–38.
- Lopatto, David. 2006. Undergraduate Research as a Catalyst for Liberal Learning. *Peer Review*, 8, 1: 22–5.
- Lopatto, David. 2010. Undergraduate Research as a High-Impact Student Experience. *Peer Review*, 12, 2: 83–92.
- Jacher, Władysław. 2010. Refleksje o kształceniu socjologów. *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa*, 1: 263–268.
- Kraśko, Nina. 1996. *Instytucjonalizacja socjologii w Polsce 1920–1970*. Warszawa: PWN.
- Kraśko, Nina. 2010. *Instytucjonalizacja socjologii w Polsce 1970–2000*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kraśniewski, Andrzej. 2015. Wyzwania dla jakości kształcenia w świetle nowych trendów w dydaktyce akademickiej. W: J. Górniak, red. *Diagnoza szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r. Część III*. Warszawa: FRP i KRASP, 151–170.

- Kulpińska, Jolanta. 2003. Konferencja Instytutów Socjologii – w poszukiwaniu standardów. W: K. Szafraniec, W. Winclawski, red. *Socjologia w szkołach wyższych w Polsce. Kształcenie socjologów i nauczanie socjologii po 1989 roku*. Toruń: Wydawnictwo UMK, 97–107.
- Lutyński, Jan. 1966. Program studiów na kierunku socjologii pracy na Uniwersytecie Łódzkim. *Przegląd Socjologiczny*, 20, 1: 203–5.
- Lutyński, Jan. 1968. Główne tendencje w nauczaniu socjologii w Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, 22, 1: 21–32.
- Lutyński, Jan. 1987. Niektóre uwarunkowania rozwoju socjologii polskiej i ich konsekwencje. W: E. Wnuk-Lipiński, red. *Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny: Materiały*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne. Zarząd Główny, 152–70.
- McCammon, Lucy. 1999. Introducing Social Stratification and Inequality: An Active Learning Technique. *Teaching Sociology*, 27: 44–54.
- Michałowska, Elżbieta. 2014. Kształcenie socjologów. W: W. Warzywoda Kruszyńska, red. *Spółeczeństwo, edukacja, praca*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 181–94.
- Misra, Joya. 1997. Teaching Stratification: Stimulating Interest and Critical Thinking through Research. *Teaching Sociology*, 25: 278–291.
- Mucha, Janusz. 2017. Rola socjologii i socjologów we współczesnym społeczeństwie. *Studia Socjologiczne* 1, 224: 331–38.
- Nowak, Jacek. 2011. Kształcenie socjologów w kontekście Krajowych Ram Kwalifikacji. *Przegląd Socjologiczny*, 60, 4: 87–105.
- Sernau, Scott. 1995. Using a Collaborative Problem-Solving Approach in Teaching Social Stratification. *Teaching Sociology*, 23: 364–73.
- Siemiątkowska, Agata. 2017. *Dlaczego warto studiować socjologię? Wybrane aspekty funkcjonowania współczesnych uczelni wyższych – przestrzeń naukowa i społeczna*. W: J. Wyleżalek, red. *Spółeczne funkcje uniwersytetu w czasach dynamicznych zmian*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 293–300.
- Szafraniec, Krystyna. 2011. Jak i po co kształcimy socjologów. *Przegląd Socjologiczny*, 60, 4: 9–38.
- Walczak-Duraj, Danuta. 2018. Miejsce kompetencji humanistycznych i dyspozycji etycznych w treściach kształcenia polskich socjologów. *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa*, 9, 1: 19–31.
- Wasilewski, Krzysztof. 2003. Przemiany w kształceniu na studiach wyższych. Przypadek socjologii. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Spółeczne. Socjologia Wychowania*, 15, 360: 60–75.

Tabela 2. Wykaz autorów lektur do zajęć ze struktur społecznych lub pokrewnych dziedzin dla studentów programu licencjanckiego w instytutach socjologii wybranych uniwersytetów w latach 2015–2019

Uniwersytet	Autorzy krajowi	Autorzy zagraniczni
Warszawski – Instytucje, procesy, systemy (sylabus 2018/2019)	A. Gromada, J. Raciborski, W. Rafałowski, P. Sadura, J. Staniszkis, P. Sztompka, J. Wilkin	Z. Bauman*, U. Beck, P. Di Maggio, Davies, G. Esping-Andersen, F. Fukuyama, J. Habermas, St. Holmes, S. Huntington, G. H. James, J. G. March, Ch. Murray, C. Offe, J. P. Olsen, M. Olson, E. Ostrom, V. Ostrom, K. Polanyi, W. Powell, J. R. D. Putnam, E. Stiglitz, M. Walzer, H. Willke, Th. Veblen
Wrocławski – wielkie struktury i sysemy spoeczne (sylabus 2017/2018)	L. Balcerowicz, H. Domański, M. Gdula, D. Hildenbrant-Wypych, W. Kieżun, W. Morawski, S. Ossowski, J. Raciborski, P. Rybicki, P. Sadura, K. Sowa, P. Sztompka, Z. Zagórski, A. Zybertowicz	U. Beck, M. Billig, R. Florida, E. Grande, B. S. Huntington, B. Klandermans, D. Ost, A. Smith, G. Standing, S. Tarrow, G. Therborn, M. Weber, E.O. Wright
Mikołaja Kopernika, Toruń – Struktura i ruchliwość społeczna (sylabus 2017/2018)	W. Adamski, B. Borowik, R. Borowik, J. Domalewski, H. Domański, M. Kwiecińska-Zdrenka, Z. Kwieciński, J. Kurczewska, B. W. Mach, P. Mikiewicz, S. Nowak, E. Putkiewicz, A. Siciński, P. Sztompka, K. Wasielewski, J. Wasilewski, W. Wesołowski, E. Wnuk-Lipiński, M. Zahorska	R. Bendix, P. Bourdieu, K. Davies, A. B. Hollingshead, W. Moore, S. Lipset, M. Kohn, J. C. Passeron, C. Schooler, P. Sorokin
w Białymstoku – Makrostruktury społeczne (sylabus 2015/2016)	H. Bojar, H. Domański, P. Gliński, M. Kempny A. Kłoskowska, B. Lewenstein, M. Marody, S. Ossowski, D. Pietrzyk-Reeves, P. Sztompka, E. Wnuk-Lipiński, J. Turowski	L. Coser, R. Dahrendorf, A. Giddens, J. Ortega y Gasset

*Liczony wśród autorów zagranicznych, gdyż lektura stanowi tłumaczenie z języka angielskiego